

Практичне значення концепції правової держави зумовлюється тим, що вона концентрує, втілює прогресивні здобутки людства у державно-правовій сфері. Вже саме поняття правової держави є загально цивілізаційним надбанням, загальнолюдською цінністю політико-юридичної практики.

До цієї концепції звертаються зараз у найрізноманітніших ситуаціях, зокрема при:

організації політичних партій, інших громадських об'єднань, формулюванні їх політичних вимог, розробці програмних документів;

проведенні публічних політичних акцій — виборів, мітингів, демонстрацій, заснуванні друкованих органів тощо;

виданні та застосуванні законів.

Концепція правової держави дає відповідні гуманістичні орієнтири для вдосконалення й розвитку сучасної демократичної держави (зокрема, в Україні), спрямовує відповідним чином основні напрями діяльності різноманітних державних органів.

Ця концепція може слугувати громадянам як ідеологічне джерело їхніх очікувань і сподівань стосовно держави, для обґрунтування побажань, рекомендацій, вимог щодо її правової політики.

1. Основи концепції правової держави

Здійснення основних прав людини всіма особами, що проживають у певній країні, може забезпечити насамперед відповідна держава: адже тільки вона здатна надати формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які конче необхідні для ви-користання кожною людиною її основних прав. І як-що держава максимальною мірою реалізовуватиме таку здатність, зробить це своєю основною функ-цією, вона може вважатися правовою. Отже, право-ва держава — це держава реальних прав людини.

Правова держава — це держава, в якій юридич-ними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав люди-ни. Саме така держава є одним із найвизначніших загальнолюдських політика-юридичних ідеалів.

Концепція правової держави формувалася в історії політико-правової думки, поступово втілю-ючи кращі гуманістичні здобутки соціальної теорії та практики. При цьому використовувались окремі положення, висловлені такими видатними мисли-телями як Платон і Аристотель, Т. Гоббс і Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо і Ш.-Л. Монтеск'є. Голов-ним фундатором зазначеної концепції цілком за-служено вважається видатний німецький філософ І. Кант (хоча сам він вживав дещо інший терміно-логічний вислів — «правовий державний устрій»), Серед тих, хто підтримував і розвивав ідею право-вої держави наприкінці XIX — початку XX ст., бу-ли українські вчені (зокрема, Б. О. Кістяківський, М. І. Палієнко, С. Дністрянський, А. Малицький, В. Старосольський), відомі юристи-теоретики Росії (В. М. Гессен, С. А. Котляревський, М. М. Корку-нов, Ф. В. Тарановський тощо) і представники ба-гатьох інших країн.

Вихідні положення сучасної загальної теорії правової держави:

1) В єдності, «зв'язці» права і держави первин-ним є право як загально соціальне явище,

оскільки воно виникає раніше і незалежно від держави.

2) Держава повинна бути обмежена саме таким правом. Вона пов'язана не тільки законами, які са-ма встановлює (вони, безперечно, обов'язкові і для неї), а й загально соціальним правом — передовсім у процесі законотворчості.

3) Найголовніше призначення такої держави — забезпечити здійснення, охорону та захист основ-них прав людини.

4) Уявлення про правову державу вирішальною мірою залежить від того, яким правом збираються її пов'язати, як саме розуміють права людини. А зміст останніх (як зазначалося раніше) завжди так чи інакше несе на собі відбиток конкретних істо-ричних умов існування людства, а отже, із плином часу цей зміст може зазнавати певних змін, розви-ватися. Відповідно ж до трансформації право ро-зуміння мають дещо оновлюватися і деякі елемен-ти уявлення про правову державу.

5) Правові держави можуть формуватись у неод-накових соціально-економічних устроях, системах. Становлення різних за типами правових держав са-ме за сучасних умов пояснюється тим, що всім таким державам притаманні якісь спільні, однакові соціально-змістовні ознаки. Наявність таких оз-нак — результат того, що в будь-якій сучасній юри-дичній системі у тій чи іншій формі мають місце приписи, які відображають визнання певної самоцінності кожної людини, а також необхідність за-безпечити виживання людського роду в цілому. Є підстави вважати, що за умов зростання глобаль-них, загальнолюдських проблем, у міру нормально-го, еволюційного розвитку загально цивілізаційних процесів питома вага таких ознак правових держав у різних країнах підвищуватиметься.

6) Поряд з тим, оскільки на право розуміння, поширене серед різноманітних соціальних спіль-нот, груп, прошарків конкретного суспільства, неод-мінно накладають відбиток, у кінцевому підсумку, їхні реальні потреби та інтереси, теорія і практика формування правової держави у різних країнах на-вряд чи можуть бути повністю уніфіковані. Крім того, на формування такої держави в окремих країнах за різних умов впливає ряд конкретно-історичних факторів (економічний лад і соціальна структура суспільства, політика правлячого осе-редку суспільства, класу або іншої соціальної гру-пи, історичні, національні, культурні традиції та умови, міжнародна ситуація). Тому в кожному ви-падку слід зважати на цю специфіку, відображаю-чи її, зокрема, шляхом визначення

конкретної соціальної сутності відповідної правової держави.

7) Для впровадження у життя панівного в су-спільстві право розуміння держава вдається до різ-номанітних загальнообов'язкових організаційно-юридичних структур, механізмів, процедур (техно-логій) тощо. Всі вони характеризуються, описують-ся, фіксуються, як правило, через формально ви-значені ознаки відповідних дій, фактів, ситуацій. І саме для правової держави специфічним є те, що право розуміння, якому вона підпорядкована, не-одмінно охоплює і певний мінімум формальних оз-нак тих суспільних відносин, котрі одночасно ін-терпретуються як правові. Без певних юридичних процедур правова держава неможлива. Тому остан-ня має характеризуватись і формальними (а не ті-льки соціально-змістовними) властивостями. При-чому обидві названі групи властивостей настільки тісно пов'язуються, поєднуються, переплітаються між собою, що утворюють певну цілісність, розі-рвати, сепарувати яку можна у чистому вигляді лише теоретично, в абстракції.

Отже, для справді правових держав мають бути притаманні як загальні, спільні, так і особливі, своєрідні ознаки, риси. Всі вони можуть бути поді-лені на соціально-змістовні (або так звані матері-альні) і формальні (структурно-організаційні, про-цедурні та ін.).

2. Основні загальні ознаки правової держави

Соціально-змістовні:

- 1) закріплення в конституційному та інших за-конах основних прав людини;
- 2) панування у суспільному і державному житті законів, які виражають волю більшості

або всього населення країни, втілюючи при цьому основні загальнолюдські цінності та ідеали. Наголос саме на пануванні таких законів має на меті підкреслити, що для утворення правової держави замало лише наявності законів як актів представницького органу вищої державної влади. Принципово важливо, щоб вони відповідали зазначеним («матеріальним») показникам і щоб такими актами були врегульовані всі основні ділянки, зони суспільного життя (насамперед відносини між громадянами, з одного боку, і органами, організаціями держави — з іншого). Інакше кажучи, стан панування законів характеризується певними якісними і кількісними показниками;

3) врегулювання відносин між особою і державою на основі загально-дозволеного підходу, принципу: «особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом»;

4) взаємо відповідальність особи і держави;

5) притаманність усім громадянам високої культури права, зокрема їх обізнаність із життєво необхідними юридичними законами, а також уміння і навички їх використання у практичному житті. **Формальні:**

1) чіткий розподіл функціональних повноважень держави між певними спеціалізованими системами її органів — законодавчих, виконавчих, судових — на основі підпорядкування саме закону як волевиявленню народу або вищого представницького органу державної влади усіх інших органів держави (принцип розподілу влади);

2) юридична захищеність особи, тобто наявність розвинених та ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони та захисту основних прав людини. Акцент на необхідності саме процедурно-процесуального забезпечення здійснення прав особи покликаний відзначити ту обставину, що самого лише номінального, «номенклатурного» їх закріплення в тексті Конституції, інших важливих законів для юридичної захищеності особи ще не досить. Таке декларування, «називання» саме по собі набуває не більш як формально-пропагандистського значення. Не відповідаючи на запитання, як, яким чином, якими конкретними діями втілити в життя поіменоване право людини, закон перетворюється лише на обіцянку, декларацію, гасло, програму, але «не до-тягує» до явища власне юридичного;

3) високозначуще становище у суспільному і державному житті судових органів як, у певному розумінні, вирішальної, найбільш надійної юридичної гарантії прав людини. Таке становище судових органів — своєрідний «лакмусовий» папірець, щоб оцінити, є держава правовою чи ні. Це пояснюється унікальними, найефективнішими можливостями саме цієї «гілки» державного апарату у визначенні того, що є право, правомірність, правда, справедливість з будь-якого конфліктного питання. Такі можливості зумовлюються специфікою формування судових органів, їх внутрішньою організацією (структурою), змістом повноважень, порядком (процедурою) судочинства. До основних показників, за яки-

ми «діагностується» зазначене становище суду, можуть бути віднесені: залежність здійснення правосуддя виключно від закону, відсутність будь-яких позазаконних чинників щодо ухвалення судових рішень; доступність судового захисту для громадян, яка характеризується тим, що лише загальнодозволенним принципом регулювання визначається можливість звернутися до суду зі скаргою на порушення, обмеження прав особи; максимально широке коло державних органів, дії та акти яких можуть бути визнані судом незаконними. Важливою умовою доступності судового захисту прав громадян є також його економічність, «собівартість», тобто сума різноманітних витрат (матеріальних засобів, коштів, часу, зусиль та ін.), зроблених особою з метою судового захисту її інтересів;

4) неухильне і повсюдне виконання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя, насамперед державними та громадськими органами.

Лише комплексне поєднання у державі всіх наведених ознак — і змістовних, і формальних — дало б підстави вважати її правовою.

3, Правова держава як держава соціальної демократії

Основні права людини можуть визнаватися, без-перечно, тільки у демократично організованому суспільстві. Відомо, що до провідних характеристик такого суспільства належить не тільки домінування у ньому волі більшості населення, а й визнання та захищеність, непорушність основних прав усіх осіб, включаючи й тих, що становлять його меншу частину. Тому й правова держава як держава реальних прав людини може існувати тільки у суспільстві, де існує справжня демократія, тобто повновладдя більшості з дотриманням прав меншості.

Такій демократії найбільше відповідає означення «соціальна (суспільна, народна)». А держава, яка існуватиме у такому суспільстві, відповідно, і

буде державою соціальної демократії (тема 5). І на-впаки, повноцінна держава соціальної демократії не може не створювати необхідні умови для здійснення та захисту основних прав людини, тоб-то не може не набувати ознак держави правової. Цим і зумовлюється природний, органічний зв'язок процесів формування правової держави і утворення держави соціальної демократії (питання про озна-чену (прогнозовану) державу, а також про грома-дянське суспільство, в якому вона тільки й може сформуватись, зокрема, висвітлюється і в темі 5).

«Правовими» *проголосили себе* у відповідних конституціях, зокрема, такі держави, як **ФРН**, Іспанія, Бразилія, Центральноафриканська Рес-публіка, Польща, Угорщина, Україна, Росія, Ка-захстан Білорусь. Про «панування (верховенство) права» йдеться у конституційних актах Філіппін, Алжиру. Проте ці конституційні положення відоб-ражають, головним чином, не стільки реальну дійсність, скільки загальну орієнтацію, спряму-вання, прагнення відповідної держави.